

GovernEUR Jaarbericht 2021-2022

VOORWOORD

Inmiddels is GovernEUR bijna 7 jaar onderweg als impactcenter voor toegepast-wetenschappelijk onderzoek op bestuurskundige en sociologische grondslag. We groeien organisch verder, zowel qua medewerkers en hun bijhorende kennis, kunde en creativiteit, als voor wat betreft het aantal en het type opdrachtgevers, en hun bijbehorende vragen, uitdagingen en zorgen. GovernEUR ontwikkelt zich als een netwerk met diverse samenwerkingsrelaties. Deze variëren van gedeelde inhoudelijke fascinatie met de collega's bij de vakgroep Bestuurskunde en Sociologie, via onze *associate researchers*, naar structurele banden met andere kennispartners. Zoals de samenwerking met het Kennisknooppunt Participatie van het ministerie van Infrastructuur & Waterstaat waarin onderzoek naar participatie- en empowermentprocessen centraal staat en het opzetten van Studio Ondergrond, samen met Saxion Hogeschool, lectoraat Bodem en Ondergrond, gericht op kennisontwikkeling en -verspreiding over governance-vraagstukken in dat beleidsdomein.

Voor de komende tijd zijn vernieuwing van de relatie burger – bestuur, sturing en maatschappelijke inbedding van klimaatadaptatie en duurzame energievoorziening, inclusiviteit en diversiteit in stedelijke en gebiedsontwikkeling en impact van nieuwe technologieën op de samenleving, thema's waar GovernEUR zich met plezier en energie op zal richten. Daarbij verheugen we ons op een goede samenwerking met de collega's van DPAS o.a. met het team Governance en Pluralism.

Mike Duijn – Managing Director bij GovernEUR/Erasmus Universiteit Rotterdam

TEAM

Jitske van Popering-Verkerk
Managing Director

Mike Duijn
Managing Director

Mattijs Taanman
Senior Onderzoeker

Naomi Rommens
Promovenda

Marijn Stouten
Junior Onderzoeker

Lucy van Eck
Junior Onderzoeker

Seline Westerhof
Junior Onderzoeker

INHOUD

Beeldherkenning gemeente Rotterdam (2022)	5
Bijzonder Provinciaal Landschap Midden-Delfland (2022)	5
DBFMO-contracten voor gebouwen (2021-2022)	5
Evaluatie coronabeleid PI Ter Apel (2021-heden)	5
Evaluatie klimaatadaptatie Noord-Holland (2022)	6
Evaluatie participatie windenergie Amsterdam (2021).....	6
Evaluatie signaalgroep Deltaprogramma (2022)	6
GI-functie Zeeland (2022)	7
Governance coalitie IBP Vitaal Platteland Zuidwestelijke Delta (2021-heden).....	7
Governance sportstelsel (2022).....	7
Kennisagenda en netwerk kennisknooppunt participatie (2022-heden).....	8
Leefbaarheid en integratie Zeeland (2022-heden)	8
Leeromgeving verstedelijking MRDH (2022-heden).....	8
Lerende communities gemeente Den Haag (2021-heden).....	8
Living labs water als verbinding (2022-heden).....	8
Literatuurstudie empowerment (2021).....	9
Maatschappelijke Energiedienstenorganisatie (2022).....	9
Meerjarenagenda Aan de slag in Zeeland (2021)	9
Monitor overheidsparticipatie Utrecht (2022-heden)	9
My Rotterdam (2022-heden)	10
Narratief leren Rijkswaterstaat (2022-heden)	10
NKWK Monitoring (2022).....	11
NP RES overflow en backflow van participatie (2022-heden).....	11
Ondersteuning Ella Vogelaar Academie voor Gemeenschapskracht (2022)	11
Open Belastingdienst (2022).....	11
Opleiding participatie (doorlopend)	12
PEAR 010 (2021-2022).....	12
Redactiesecretaris Water Governance (2022-heden)	12
Regieorgaan SIA-project Klimaatrobuuste Landbouw (2022-heden).....	13
Regionale governance in coronacrisis (2020-2022)	13
Review op toetsing participatie Schiphol (2021)	13
Samenhang en verbinding Deltaprogramma (2021-heden)	13
Smart Energy Systems Rotterdam (2021-2022)	13
Sociale veerkracht en ongelijkheid (2022-heden)	13
Taskforce governance Schouwen-Duiveland (2020-heden)	14
Tijdelijk Engelenburgerbrug Dordrecht (2022).....	14
Transformatief Deltamanagement (2022-heden)	15
Veerkrachtige stedelijke arbeidsmarkt (2021-2022).....	15
Video pilot empowerment (2022)	15
Waarden van grondwater (2022-heden)	15

TOELICHTING BIJ DE ONDERZOEKEN

BEELDHERKENNING GEMEENTE ROTTERDAM (2022)

De Erasmus Universiteit onderzocht de toepassing van automatische beeldherkenning in de gemeente Rotterdam, te herkennen aan de scannerauto's die door de stad rijden. De beelden worden (in de nabije toekomst) gebruikt om de openbare ruimte te monitoren op vuil, afval, scheve lantaarnpalen, verkeerd geparkeerde auto's, ed. Hierdoor hoeven bewoners zelf minder gebreken door te geven, kunnen bekeuringen meer geautomatiseerd worden en werken reinigers meer datagedreven. Beeldherkenning is daarmee meer dan een technische innovatie en leidt tot andere relaties tussen diensten, tussen kantoor en medewerkers op straat en tussen de gemeente en haar bewoners. Uit de resultaten blijkt dat deze relaties de snelheid, breedte en kwaliteit van de toepassing bepalen. Het intern opbouwen en onderhouden van legitimiteit staat hierbij centraal. De verdere adoptie verloopt gestaag en consciëntieus, en er is bij medewerkers een groot draagvlak. Door dit proces bouwt de gemeente haar vermogen uit om te werken aan de digitale stad en overheid. GovernEUR heeft in het laatste jaar van het onderzoek met focusgroepen geholpen om eerdere resultaten te valideren en de beelden van Rotterdammers op te halen over deze technologie door het voeren van marktgesprekken.

BIJZONDER PROVINCIAAL LANDSCHAP MIDDEN-DELFLAND (2022)

In samenwerking met H2Ruimte heeft GovernEUR een uitvoeringsprogramma voor het Bijzonder Provinciaal Landschap Midden-Delfland opgesteld. Dit gebied betreft het groene polderlandschap tussen Rotterdam, Delft en Den Haag als oase tussen het stedelijk gebied. Met het aanwijzen van dit gebied wordt de sturing op en borging van de ruimtelijke kwaliteit beoogd. Bij het project zijn negen gemeenten, de provincie Zuid-Holland, het Hoogheemraadschap van Delfland, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en belangengroepen betrokken. De opdracht is uitgevoerd voor de landschapstafel waaraan alle partijen deelnemen. Met een programmatische aanpak heeft GovernEUR samen met H2Ruimte de procesbegeleiding verzorgd om van visie tot uitvoeringsprogramma te komen. Met interactieve werksessies per doel zijn de verschillende uitvoeringsprojecten en inspanningen voor de komende jaren opgesteld en geprioriteerd. Momenteel doorloopt het uitvoeringsprogramma het proces van ambtelijke en bestuurlijke uitvoering om daarna de daadwerkelijke voorbereiding en uitvoering van de projecten te starten.

DBFMO-CONTRACTEN VOOR GEBOUWEN (2021-2022)

Eind 2020 is het eindrapport 'Leren van 15 jaar DBFM-projecten bij RWS' gepresenteerd. In opdracht van Rijkswaterstaat (RWS) en Bouwend Nederland (BNL) zijn, in samenwerking met collega-onderzoekers van de EUR (Bestuurskunde & Sociologie) en de RU Groningen (Infrastructure Planning & Governance), de prestaties van het DFBMO-instrumentarium voor de voorbereiding, ontwerp, constructie, financiering en beheer en onderhoud van grote infrastructurele projecten, beschreven. Met deze context als achtergrond hebben het Rijksvastgoedbedrijf (RVB) en BNL GovernEUR gevraagd een evaluatieonderzoek uit te voeren over de ervaringen met de DBFMO-contractvorm voor huisvestingsprojecten, zoals detentiecentra, Rijkskantoren en rechtbanken. In het onderzoek worden ca. 35 praktijkexperts van publieke (RVB en klantorganisaties, zoals ministeries, de Rechtspraak en de Belastingdienst) partijen, het private bedrijfsleven (zowel bouwbedrijven als facilitair dienstverleners) en financiers/investeerders, gevraagd naar hun ervaringen. Specifiek aandachtspunt is het fase van onderhoud en operatie die voor grote, complexe gebouwen met specifieke eisen, erg uiteenlopend kunnen zijn.

EVALUATIE CORONABELEID PI TER APEL (2021-HEDEN)

Begin 2021 is er een uitbraak van corona-besmettingen geweest in de Penitentiare Inrichting (PI) Ter Apel waarbij een groot aantal gedetineerden en personeelsleden besmet zijn geraakt. Om die

uitbraak te beheersen zijn maatregelen genomen die door het personeel van de locatie op dat moment, als onvoldoende zijn beoordeeld. Het management was echter van mening tijdig adequate maatregelen te hebben genomen. De gang van zaken werd dus vanuit verschillende perspectieven in de organisatie, anders gewaardeerd. Dat heeft de directeur-bestuurder en de Ondernemingsraad van de PI Ter Apel doen besluiten een onderzoek te laten doen naar het procesverloop en de besluitvorming rondom de corona-uitbraak. GovernEUR heeft door middel van document-analyse, diepte-interviews en een tijdlijn-analyse, het besluitvormingsproces vanuit de meest relevante perspectieven, gereconstrueerd. Aan de hand van de reconstructie zijn aanbevelingen gedaan om in nieuwe crisissituaties, beter aan te sluiten bij de zorgen en behoeften van de verschillende geledingen in de organisatie.

EVALUATIE KLIMAATADAPTATIE NOORD-HOLLAND (2022)

Provincie Noord-Holland heeft sinds 2020 een provinciale aanpak voor klimaatadaptatie. Met deze aanpak streeft de provincie naar samenwerking met lokale en regionale partners om de fysieke leefomgeving klimaatbestendig en waterrobuust te maken. In 2022, halverwege de uitvoeringsperiode van de aanpak, heeft de provincie Sweco in samenwerking met GovernEUR gevraagd een tussentijdse lerende evaluatie uit te voeren. Uit gesprekken en werksessies met betrokkenen bleek dat de provincie een heel diverse rol heeft rond klimaatadaptatie. In deze diversiteit kan de provinciale rol aan kracht winnen door duidelijker te zijn op welke thema's welke rol wordt gepakt. Daarbij is de provincie steeds vaker partner om klimaatadaptatie te realiseren en kan dit partnerschap zich doorontwikkelen. Dit kan zowel door een concrete bijdrage aan projecten en plannen te leveren, als door een regierol op zich te nemen in de complexe ruimtelijke puzzels in het landelijk gebied.

EVALUATIE PARTICIPATIE WINDENERGIE AMSTERDAM (2021)

GovernEUR heeft met prof. Eefje Cuppen (Leiden Universiteit) het participatieproces rond de Regionale Energiestrategie (RES) in Amsterdam geëvalueerd. Dit proces leidde tot conflicten over geplande windenergie bij ondermeer IJburg en de Noorder-IJplas. In opdracht van gemeente Amsterdam zijn de betrokkenen bij de RES gesproken en hun ervaringen met het participatieproces opgetekend. De conclusie was dat de gemeente een uitgebreid participatieproces heeft opgetuigd rond de RES Amsterdam. Bewoners werden via deze bijeenkomsten vroegtijdig betrokken bij de RES en de vragen en opzet waren, vanuit de gemeente en de RES-opdracht bezien, logisch. Deze logica kwam echter niet overeen met de logica van de participanten. Gemeente en participanten zaten - figuurlijk gesproken - in een andere film. Deelnemers voelden zich gepasseerd doordat veel van hun vragen voor de gemeente inmiddels een gepasseerd station waren, juist nog niet aan de orde waren, of omdat de gemeente voor inhoudelijke vragen verwees naar andere instanties. De gemeente heeft verschillende keuzes gemaakt die de scheiding van films, en daarmee de polarisatie, heeft versterkt. Inmiddels heeft de gemeenteraad het rapport besproken en via een aangenomen motie gevraagd de aanbevelingen over te nemen.

EVALUATIE SIGNAALGROEP DELTAPROGRAMMA (2022)

Om tijdig ontwikkelingen te signaleren wordt de Deltacommissaris geadviseerd door een signaalgroep. Arthur Petersen heeft, in samenwerking met Jitske van Popering-Verkerk (GovernEUR) en Susan van 't Klooster, een evaluatie uitgevoerd naar de signaalgroep. Daarbij is gekeken naar de inhoudelijke signalen, de signaalfunctie, de strategische positie, en de organisatie van de signaalgroep. Uit de evaluatie bleek sprake van verschillende perspectieven op de strategische positie van de signaalgroep, variërend van doorontwikkelen tot een krachtige signaalpositie tot kritisch herpositioneren. Het is van belang hierover expliciet het gesprek te voeren en dit vervolgens uit te werken in zowel inhoudelijke als organisatorische aspecten. Daarbij

staat overigens het belang van een goed en stevig georganiseerde signaalfunctie in relatie tot water en klimaat niet ter discussie.

GI-FUNCTIE ZEELAND (2022)

Sinds de decentralisatie van de jeugdzorg in 2015, zijn de 13 Zeeuwse gemeenten verantwoordelijk voor de aanwijzing van ‘Gecertificeerde Instellingen’ (afgekort GI) die een deel van de taken rond jeugdbescherming en jeugdreclassering uitvoeren. In het voorjaar van 2020 is de uitvoering van de GI-functie onder druk komen te staan door oplopende financiële verplichtingen en organisatorische problemen. Daardoor werd de hulpverlening aan kwetsbare jongeren en gezinnen bemoeilijkt en kwamen de wethouders in de Zeeuwse gemeenten, belast met de jeugdzorg, onder stevige maatschappelijke en politieke druk te staan.

De Bestuurscommissie, bestaande uit alle 13 wethouders voor Jeugdzorg, heeft in gezamenlijkheid willen reflecteren op de gebeurtenissen om daaruit lessen te trekken over het proces en de rollen, taken en verantwoordelijkheden. GovernEUR heeft deze reflectie verzorgd alsmede het verslag en de aanbevelingen voor de toekomst. Na deze bestuurlijke reflectie heeft GovernEUR op verzoek van de Bestuurscommissie Jeugd een ronde tafelgesprek begeleid met de andere belanghebbende organisaties uit het professionele netwerk dat in Zeeland voor de jeugdzorg actief is, waaronder de instelling voor jeugdzorg, het ministerie van Veiligheid en Justitie, de Raad voor de Kinderbescherming en de inspectie gezondheidszorg en jeugd.

GOVERNANCE COALITIE IBP VITAAL PLATTELAND ZUIDWESTELIJKE DELTA (2021-HEDEN)

In het gebied de Zuidwestelijke Delta zijn in het kader van het Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland drie broedplaatsen opgericht: Volhoudbare Landbouw, Genieten en Beleven en Zoetwater. In deze drie broedplaatsen worden inzichten opgedaan over de kansen en aandachtspunten voor interbestuurlijke en grensontkennende samenwerking in dit gebied. Om deze inzichten met elkaar te kunnen delen en tot verbetering hiervan te komen, heeft GovernEUR een governance coalitie opgericht. De governance coalitie is een inspirerend netwerk dat bestaat uit 10 tot 14 ambtenaren die actief zijn in de broedplaatsen, vorm willen geven aan interbestuurlijke samenwerking, dit willen verbinden aan hun organisatie, en zichzelf willen ontwikkelen op het gebied van governance. Hiermee wordt invulling gegeven aan de ambitie van de broedplaatsen om te leren over governance.

GOVERNANCE SPORTSTELSEL (2022)

De sportsector is in beweging en veel partijen bezinnen zich op de toekomst van het sportstelsel. Het sportstelsel is decennialang van onderaf georganiseerd en ontstaan, tegelijkertijd staat de veiligheid, kwaliteit en toegankelijkheid van sport onder druk. De Tweede Kamer heeft de minister gevraagd om te komen tot een verdiepingsslag over de governance van het sportstelsel, en de mogelijke reikwijdte en effecten van een sportwet in dit stelsel. Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport heeft GovernEUR gevraagd hiervoor uiterste governance vormen voor een sportstelsel te verkennen. Op basis van deze uitersten is gekeken naar de huidige issues in het sportstelsel en hoe governance bouwstenen hier een oplossing voor kunnen bieden. Voor de betrokken partijen biedt een systeemwet voor het gehele stelsel geen oplossing voor de problemen, maar er zijn wel ambitieuze gezamenlijke stappen nodig. Bouwstenen voor deze ambitieuze gezamenlijke stappen variëren van regelgeving voor fysieke toegankelijkheid, tot het inrichten van een register en gezamenlijk afspraken over een preventieaanpak. Daarbij is ook geconcludeerd dat het cruciaal is om in de samenwerking tussen alle partijen in het sportstelsel tot duidelijkheid te komen over rollen en regie.

KENNISAGENDA EN NETWERK KENNISKNOOPPUNT PARTICIPATIE (2022-HEDEN)

Sinds februari 2022 is een werknemer van GovernEUR gedetacheerd bij het Kennisknooppunt Participatie van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat. Belangrijke doelen van het kennisknooppunt zijn het faciliteren van kennisuitwisseling tussen wetenschap en praktijk en het agenderen van participatievraagstukken. Om dit te faciliteren organiseert GovernEUR in samenwerking met het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Hanzehogeschool Groningen een netwerkbijeenkomst (POP1). Deze bijeenkomst is bedoeld voor netwerkvorming, kennisuitwisseling en verdieping op onderwerpen als representativiteit, inclusiviteit en gedeelde participatieprincipes versus maatwerk. Het programma bevat een inhoudelijk plenair deel en twee workshoprondes. Naast deze werkzaamheden is ook meegewerkt aan het Canon van Participatie en de ontwikkeling van participatie als vakgebied.

LEEFBAARHEID EN INTEGRATIE ZEELAND (2022-HEDEN)

In Zeeland is een navigatieteam actief waarin betrokkenen vanuit provincie, gemeenten en maatschappelijke organisaties verkennen hoe de leefbaarheid in Zeeland versterkt kan worden en welke rol bewonersinitiatieven hierin hebben. Het navigatieteam heeft Jurgen van der Heijden in samenwerking met GovernEUR en AddVision gevraagd een living lab te starten om over dit vraagstuk vanuit de praktijk te leren. Voor het living lab is een prijsvraag uitgeschreven. Dit heeft geresulteerd in de selectie van CitySeeds Middelburg (winnaar) en Ruilwinkel Walcheren (tweede). Beiden worden ondersteund in de doorontwikkeling van hun initiatief. Om het living lab heen is een ervaringsklas georganiseerd waarin de lessen uit de bewonersinitiatieven worden gedeeld.

LEEROMGEVING VERSTEDELIJKING MRDH (2022-HEDEN)

In Zuid-Holland ligt een grote verstedelijkingsopgave. De verstedelijkingsgemeenten, omliggende gemeenten, provincie en Metropoolregio Rotterdam Den Haag doen allemaal veel ervaringen op met verstedelijking. Om de ervaringen en lessen uit te wisselen is GovernEUR gevraagd de vormgeving van een leeromgeving te verkennen. Hiervoor is allereerst een enquête uitgevoerd om de behoeften en wensen rond een leeromgeving te inventariseren. Daarbij viel op dat de deelnemers behoefte hebben aan een mix van fysieke en online bijeenkomsten, zij graag willen leren over woningbouw in samenhang met andere opgaven en de leeromgeving vooral als netwerk beschouwen. Op basis van deze uitkomsten wordt een drietal try-outs georganiseerd, waaronder fysieke werkbezoeken aan verstedelijkingslocaties en online inspiratiesessies.

LERENDE COMMUNITIES GEMEENTE DEN HAAG (2021-HEDEN)

Het programma Integrale Monitoring milieu en Duurzaamheid van gemeente Den Haag wil de vitaliteit van haar netwerk vergroten. Hiervoor worden werksessies georganiseerd vanuit de Mastercirkelmethode. GovernEUR is gevraagd te onderzoeken hoe de vitaliteit van het netwerk zich ontwikkelt, hoe de werksessies worden gewaardeerd en in hoeverre de sessies de vitaliteit vergroten. Hiervoor zijn samen met de afdeling Bestuurskunde van de Erasmus Universiteit vragenlijsten ontwikkeld en deze worden regelmatig uitgezet. Zo ontstaat tijdens de uitvoering van het programma en de werksessies een gefundeerd beeld van de methode en de vitaliteit van het netwerk.

LIVING LABS WATER ALS VERBINDING (2022-HEDEN)

In het Sprong programma Delta Technologie 'Water als Verbinding' werken lectoren water van verschillende Hogescholen samen aan het versterken van praktijkgericht onderzoek over complexe watervraagstukken. Living labs worden als een belangrijk onderdeel binnen dit programma gezien, vanwege de co-creërende en innovatieve aanpak. Met ervaring en expertise op het gebied van zowel watervraagstukken als participatie en de living lab-methode, ondersteunt GovernEUR dit

programma met theoretische en methodologische inzichten. GovernEUR voert een literatuurstudie uit naar de living lab-methode, met name gericht op definiëring en de levensloop van living labs. Verder worden er op basis van de theorie verwachtingen en hypothesen geformuleerd, die later in 2023 empirisch getoetst kunnen worden. Het uiteindelijke doel is het opstellen van een toolbox, waarin betrokkenen analyse instrumenten en andere handvatten krijgen voor het opzetten en bestendiging van living labs. Ook bij dit onderdeel van het ‘Water als Verbinding’ project zal GovernEUR nauw betrokken blijven, om methodologisch advies te geven en een deel van het empirisch onderzoek op zich te nemen.

LITERATUURSTUDIE EMPOWERMENT (2021)

Het begrip empowerment wordt steeds meer toegepast in het Nederlandse onderzoek naar en debat over participatie. Het Kennisknooppunt Participatie, onderdeel van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, heeft GovernEUR gevraagd om te komen tot een eerste literatuurverkenning van het begrip. Uit de verkenning blijkt veel diversiteit in de toepassing van het begrip, waarbij er naast basiswerken over empowerment ook toepassingen zijn op issues (bijvoorbeeld politieke empowerment of empowerment in het onderwijs) en op groepen (bijvoorbeeld empowerment van burgers of empowerment in relatie tot gender). Verder valt op dat empowerment soms wordt opgevat als doel op zichzelf en soms als middel om een ander doel te bereiken.

MAATSCHAPPELIJKE ENERGIEDIENSTENORGANISATIE (2022)

Nederland zoekt nog volop naar een goed model om alle woningen duurzaam te verwarmen. Het Klimaatverbond heeft daarvoor het concept maatschappelijke energiedienstenorganisatie (MEDO) geïntroduceerd. In een MEDO werken bewoner, overheid en markt gelijkwaardig samen aan de collectieve opgave in de gebouwde omgeving. Het is een meerjarige samenwerking, waarin gezamenlijk verantwoordelijkheid genomen wordt om tot goede oplossingen te komen. Naast de technische en financiële kwesties is het de vraag hoe een dergelijke MEDO te organiseren. Daarvoor heeft GovernEUR een governance design canvas ontwikkeld, waarmee stakeholders op basis van bestuurskundige ontwerpprincipes de governance structuur kunnen bepalen. Losjes geïnspireerd op het veel gebruikte business model canvas.

MEERJARENAGENDA AAN DE SLAG IN ZEELAND (2021)

Regionale samenwerking rond de Zeeuwse arbeidsmarkt is geleidelijk ontstaan. Hoewel gemeenten, sociale partners, onderwijsinstellingen en werkgevers elkaar steeds vaker opzochten, ontstond er behoefte aan een proactieve agenda met concrete doelen en acties. GovernEUR heeft met alle betrokken partners een meerjarenagenda opgesteld. Door sectorgesprekken en bestuurlijke werksessies is een gedragen meerjarenagenda ontwikkeld en vastgesteld om de gedeelde ambitie te realiseren: “brede welvaart in een werkende samenleving”. Daarbij is ook afgesproken om rond een concrete opgave coalities van enthousiaste partijen te vormen die daadwerkelijk kunnen en willen bijdragen. Zo ontstaat eigenaarschap en commitment op weg naar concreet resultaat.

MONITOR OVERHEIDSPARTICIPATIE UTRECHT (2022-HEDEN)

De provincie Utrecht denkt net als veel andere overheden na over het invoeren van een Right to Challenge (R2C), waarmee burgers en bedrijven een taak of dienst van de overheid kunnen overnemen. Dit kan dankzij de inzet en ideeën van bewoners in potentie meer maatschappelijke waarde opleveren. Bovendien is de publieke zaak niet alleen voor burgers maar ook door burgers en laat de overheid met een R2C zien dit serieus te nemen. Bij gemeenten gaat het vaak over het overnemen van bijvoorbeeld een park of buurthuis; kleinere taken die dicht bij bewoners staan. De rol van een R2C op provincieniveau zal allicht anders zijn. Tegelijkertijd vragen de opgaven in

bijvoorbeeld het landelijk gebied wel degelijk om zo veel mogelijk creativiteit, initiatief en ondernemerschap vanuit de samenleving. In samenwerking met DRIFT onderzoeken wij of en hoe een R2C toepasbaar is voor de provincie Utrecht op basis van een literatuurstudie, ontwerpessies en simulaties.

MY ROTTERDAM (2022-HEDEN)

‘Mijn Stad Rotterdam’ is een onderzoeksproject van het Vital Cities and Citizens initiatief van de Erasmus Universiteit Rotterdam. In ‘Mijn Stad Rotterdam’ staan de kennis en de beleving van het stadsleven van de inwoners van Rotterdam centraal. Doormiddel van interviews en Q-methodology (onderzoeksmethode) zijn er drie concepten vastgesteld waarin Rotterdamers ideeën over stadsleven uitten: Verbinding, Zorgen en Kansen. Deze concepten omvatten de mate waarin Rotterdamers zich verbonden voelen met de stad en/of hun bureaus, wat er goed gaat maar ook waar ze zich zorgen over maken in de stad. GovernEUR ondersteunt dit project met het toepasbaar en kenbaar maken van de onderzoeksresultaten en het onderzoeksproces. Dit betreft de (inhoudelijke)organisatie van een tussentijds evenement en schrijven van een onderzoek paper.

Het evenement dient als moment om het onderzoek te confronteren, complimenteren en bediscussiëren met de inwoners van Rotterdam. Tijdens het evenement werden worden de resultaten door middel van een film, illustraties en spoken-word gecommuniceerd met een breed publiek. De interactie met het publiek dient vervolgens als input voor het onderzoekspaper. Het doel van het onderzoek is dat er op deze manier concrete aanbevelingen aan de gemeente en andere lokale actoren kan worden gedaan vanuit de leefwereld en aanknooppunten van inwoners zelf voor een gelijkwaardiger en beter stadsleven voor iedereen.

NARRATIEF LEREN RIJKSWATERSTAAT (2022-HEDEN)

Rijkswaterstaat wil meer en beter leren van doorlopen innovatieprojecten. Daartoe heeft ze de casusaanpak Innovatie in het leven geroepen waarin het leren van verhalen (narratieven) van RWSers over hun ervaringen met/in innovatieprojecten, als kennisbron centraal staan. Het optekenen van deze verhalen gebeurt deels al binnen RWS door RWSers zelf (o.a. via learning histories en de verhalenclub) maar men heeft behoefte aan externe reflectie op hetgeen in de innovatieprojecten geleerd wordt.

GovernEUR voert deze reflectie uit in co-productie met het bureau Conjunction via Communication (dr. Iris Casteren van Cattenburch) waarbij de laatstgenoemde narratieven zal ontwikkelen voor twee innovatieprojecten, Circulaire Geleiderails en Verjongingscrème. GovernEUR verzorgt de reflectieve begeleiding van het narratief leertraject langs de volgende stappen:

- 1) Het evaluatiekader, in samenwerking met het bureau CvC en de opdrachtgevers. Hierbij zal het theoretische kader voor innovatie in het waterbeheer dat binnen RWS gehanteerd wordt (Gieske, 2019), een belangrijke bouwsteen zijn.
- 2) Analyseren en interpreteren van de opgehaalde narratieven over innovatieprojecten binnen RWS, aan de hand van het evaluatiekader en bestuurskundige en organisatiekundige theoretische concepten.
- 3) Co-faciliteren van twee workshops (in samenwerking met CvC) waarin de bevindingen worden teruggekoppeld aan relevante professionals binnen RWS, en 4) vertaling van de opgehaalde inzichten in een (concept-) veranderagenda voor het inrichten, uitvoeren, opschalen en inbedden van innovatieprojecten en de daarin gegenereerde nieuwe kennis en praktijken in de RWS-organisatie.

NKWK MONITORING (2022)

Klimaatverandering vraagt om adaptatie, zodat we klimaatbestendige steden en landschappen kunnen realiseren. Een van de lopende onderzoekslijnen in het Nationaal Kennis- en innovatieprogramma Water en Klimaat (NKWK) is hoe de klimaatbestendigheid gemonitord kan worden zodat gemeenten en waterschappen hierop kunnen sturen. De conclusie is dat er nu actie nodig is om de monitoring nationaal op te zetten en daarmee het bestuurlijke draagvlak voor klimaatbestendigheid lokaal te vergroten. In samenhang met de ontwikkeling van een monitoringssystematiek en datastrategie richtte GovernEUR zich op bestuurskundige vragen: hoe sluit de monitoring aan bij de nieuwe Omgevingswet? En: leidt het verankeren van klimaatbestendigheid in lokale omgevingsplannen tot een hogere en gegarandeerde kwaliteit van de leefomgeving voor burgers of vooral tot een steeds dichtere woud aan regels dat uiteindelijk het initiatief en snelheid van het verduurzamen van de buitenruimte smooft?

NP RES OVERFLOW EN BACKFLOW VAN PARTICIPATIE (2022-HEDEN)

Participatie speelt een belangrijke rol bij plannen voor nieuwe duurzame energie. In de praktijk van de Regionale Energiestrategieën valt op dat veel effecten, discussie en onderwerpen buiten de 'kaders' van het georganiseerde participatieproces stromen. Dit kan gezien worden als een vorm van 'overflow'. Voor een zorgvuldig proces is het nodig iets te doen met deze onverwachte bijvangst en bijwerkingen van participatie. Daarom startten de Universiteit van Leiden, GovernEUR en het NPRES een leertraject om de bijwerkingen en bijvangsten te identificeren en vervolgens te kijken op welke manier de terugkoppeling, ofwel de 'backflow' naar participatie en besluitvorming ontworpen kan worden. Zodat de dialoog geen herhaling van zetten wordt, maar een doorlopend gesprek.

ONDERSTEUNING ELLA VOGELAAR ACADEMIE VOOR GEMEENSCHAPSKRACHT (2022)

Mensen ontdekken de afgelopen jaren een extra kracht in samenleving en economie: gemeenschapskracht. Deze was er natuurlijk altijd al, maar is de gemeenschap niet ondergesneeuwd door alle nadruk op markt en overheid?

Men lijkt de gemeenschap nu opnieuw te ontdekken, in een nieuwe vorm en met een nieuwe inhoud. Maar wat is het dan precies, gemeenschapskracht? En hoe werkt het in de praktijk? Dit is precies waar wij met de Ella Vogelaar Academie voor Gemeenschapskracht (EVAG) aandacht aan willen besteden. Jurgen van der Heijden en Naomi Rommens (GovernEUR) zijn als coördinatoren van de EVAG bezig om de kennisgemeenschap verder te ontwikkelen. Voor, maar vooral ook samen met de gemeenschap: bewoners, bewonersinitiatieven, coaches, bestuurders, politici, ambtenaren, docenten, wetenschappers en andere geïnteresseerden.

De Ella Vogelaar Academie voor Gemeenschapskracht is een open en laagdrempelig kennis- en leernetwerk voor bewoners en beroepskrachten die samen leren over de kracht van gemeenschappen. Lokale gemeenschappen werken aan vitale wijken, dorpen en gebieden. Zij vormen daarmee een groeiend werkveld en een fundament onder een vitale en evenwichtige samenleving in wording.

OPEN BELASTINGDIENST (2022)

Als publieke uitvoeringsorganisatie wordt van de Belastingdienst openheid verwacht. Een onderdeel van de huidige Strategische Kennis en Innovatieagenda (SKIA) bij de Belastingdienst is dan ook het thema 'Openheid gewenst'. GovernEUR is gevraagd om inzicht te krijgen in de wijze waarop openheid vormgegeven zou kunnen worden bij deze uitvoeringsorganisatie. Openheid kent immers vele facetten, denk aan transparantie, contact met stakeholders en verantwoording over de werkzaamheden. Bovendien bestaan er verschillende doelgroepen, die

allemaal een ander perspectief hebben op openheid, met daarbij komende verwachtingen en bijdragen. In 2022 is door GovernEUR in samenwerking met het Erasmus Competition & Regulation Institute (Ecri) een documentenanalyse van ruim tweehonderd rapporten, nieuwsartikelen en onderzoeken uitgevoerd, om zo verschillende perspectieven op openheid te construeren. Zo zijn er vier perspectieven tot stand gekomen; dienstverlenend, controlerend, transformatief en afwachtend. De volgende stap van dit onderzoek is het ontwerpen van een gespreksmethode, om zo bij verschillende afdelingen binnen de Belastingdienst het gesprek over openheid aan te kunnen gaan.

OPLEIDING PARTICIPATIE (DOORLOPEND)

Samen met de ESSB Academy, Erasmus Academy en DPAS heeft GovernEUR een leergang voor professionals ontwikkeld rondom het thema participatie. De opleiding behandelt vanuit de wetenschappelijke theorie en de praktijk verschillende participatie- en co-creatieprocessen en geeft praktische handvatten hoe men kan samenwerken met actieve burgers, bewonersinitiatieven en organisaties. Vanuit GovernEUR is een kerndocent verantwoordelijk voor het contact met cursisten, het opstellen en bewaken van de inhoudelijke lijn en facilitatie van de cursusdagen. Dit gebeurt in samenwerking met een kerndocent van DPAS. Tijdens de vijfdaagse cursus delen verschillende GovernEUR en DPAS collega's hun expertise op het gebied van participatie. Onderwerpen die aan de orde komen zijn: motieven en doelen van participatie, het ontwerpen van een participatieproces dat past bij de doelgroep, het inzetten van passende instrumenten, het inbedden van participatie in de eigen organisatie, de verhouding tussen participatie en de representatieve democratie, verschillende sturingsstijlen, boundary spanning, het ontwerpen van een emotioneel intelligent participatieproces en het voortdurend blijven leren van participatie. De eerste editie van de leergang telde 15 deelnemers van uiteenlopende organisaties, zoals woningcorporaties, gemeenten, provincies, uitvoeringsorganisaties en een organisatie die onderzoek financiert. Wegens grote interesse zal in de tweede helft van 2021 een tweede editie georganiseerd worden.

PEAR 010 (2021-2022)

Binnen gemeente Rotterdam worden vaak pilotprojecten ingezet om innovaties te verkennen. Het besef groeit dat pilots niet vanzelfsprekend tot duurzame verandering leiden. GovLab010 heeft in samenwerking met Deltares en GovernEUR een onderzoek uitgevoerd naar de doorwerking van pilots. Op basis van een vragenlijst, interviews en werksessies is in beeld gekomen hoe pilots in de gemeente doorwerken. De belangrijkste conclusie was dat de gemeente het meeste uit de pilots kan halen wanneer zij zichzelf als lerende organisatie opstelt. Dit vraagt enerzijds van de pilots dat zij explicieter omgaan met de innovatie en kennis die zij ontwikkelen. Anderzijds vraagt het van de organisatie om bewuster bezig te zijn met doorwerking, bijvoorbeeld door het aanstellen van pilotcoaches, het creëren van een leeromgeving van ervaringsexperts en een personeelsbeleid waarin leren wordt aangemoedigd.

REDACTIESECRETARIS WATER GOVERNANCE (2022-HEDEN)

Het Water Governance Tijdschrift is een Nederlands semiwetenschappelijk blad dat driemaal per jaar wordt uitgegeven door de Stichting Toegepast Onderzoek Waterbeheer (STOWA) en de Unie van Waterschappen. Sinds juli 2022 is Marijn de redactiesecretaris van Water Governance. Het blad richt zich op relevante en recente inzichten op het gebied van institutionele, bestuurlijke, sociale, juridische en financiële aspecten van waterbeheer. De redactiesecretaris is het eerste aanspreekpunt voor de auteurs, redactie en uitgever. Daarnaast is de redactiesecretaris verantwoordelijk voor het verloop van het reviewproces, de terugkoppeling van de reviews naar de auteurs en de publicatie van het blad.

REGIEORGAAN SIA-PROJECT KLIMAATROBUUSTE LANDBOUW (2022-HEDEN)

Drie hogescholen, te weten Aeres, Saxion en HAS, hebben een SIA-projectvoorstel gehonoreerd gekregen waarin onderzoek naar de mogelijkheden voor klimaatrobuuste landbouw centraal staat. Het onderzoek kent vijf werkpakketten: 1) water- en bodemsysteem in kaart brengen, 2) schetsen van een agrarisch perspectief, 3) ontwikkelen van verdienmodellen, 4) ontwikkelen van governancemodellen en 5) uitwerken van gebiedscases. GovernEUR speelt een bescheiden rol in werkpakket 4 en reflecteert op de ontwikkeling van governancemodellen waarmee klimaatrobuuste landbouw in de praktijk, werkbaar zullen zijn.

REGIONALE GOVERNANCE IN CORONACRISIS (2020-2022)

Voor het COVID-19 onderzoeksproject: 'De veerkrachtige regio' heeft Frank van Oort, hoogleraar Stedelijke en Regionale Economie aan Erasmus School of Economics een ZonMw onderzoeksbeurs in de wacht gesleept. Het onderzoek richt zich op de economische effecten van het coronabeleid op korte en lange termijn. Jurian Edelenbos (ESSB) en Jitske van Popering (GovernEUR) zullen de vertaalslag leggen naar het beleid. Zij verkennen welke regionale governance arrangementen zijn ontstaan in de Coronacrisis en wat dit betekent voor het type maatregelen dat wordt genomen.

REVIEW OP TOETSING PARTICIPATIE SCHIPHOL (2021)

In 2021 heeft het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat de participatie rond het hinderreductieplan van Schiphol getoetst. GovernEUR is gevraagd een externe check uit te voeren op deze toetsing. In de check is benadrukt dat het belangrijk is vooraf in gesprek te gaan over de verwachtingen van het participatieproces en met elkaar expliciet te maken wat er met de inbreng gebeurt. Ook is geadviseerd om de participatie rond Schiphol als doorgaand proces te zien, in samenhang met (de discussies over) inhoud en governance.

SAMENHANG EN VERBINDING DELTAPROGRAMMA (2021-HEDEN)

Eén van de speerpunten in het Deltaprogramma is samenhang tussen de opgaven binnen het Deltaprogramma en verbinding met andere opgaven die aan water raken, waaronder transitie landelijk gebied, energietransitie en wonen. Om te verkennen hoe samenhang en verbinding vorm kan krijgen in de interbestuurlijke samenwerking van het Deltaprogramma, zijn informele bestuurlijke overleggen georganiseerd. GovernEUR heeft hierbij ondersteund door lessen over interbestuurlijke samenwerking te presenteren, en de gesprekken hierover te structureren en te ondersteunen.

SMART ENERGY SYSTEMS ROTTERDAM (2021-2022)

Op dit moment leveren coöperaties nog steeds hun zonnestroom aan een leverancier waarna bewoners hun stroom weer kopen van deze of een andere leverancier. Rechtstreeks gebruik was tot voor kort technisch, juridische en administratief niet mogelijk. Samen met de Delfshaven Energie Coöperatie en CoRenew, onderzochten wij een model waarbij dat wel kan. Daarmee wordt een lokale energiegemeenschap gecreëerd die haar eigen stroom gebruikt en de rest direct in- en verkoopt op de stroommarkt zonder tussenkomst van een energieleverancier. Dit sluit veel beter aan bij de gedachte van een coöperatieve en democratische energievoorziening en kan ook financieel grote voordelen hebben. Op basis van de haalbaarheidsstudie onderzoekt de coöperatie of er een pilot kan worden gestart.

SOCIALE VEERKRACHT EN ONGELIJKHEID (2022-HEDEN)

Voor het Resilient Delta Initiative doet GovernEUR onderzoek naar de mechanismen tussen sociale veerkracht en sociale ongelijkheid. Het Resilient Delta Initiative is verbonden met de Erasmus Universiteit, Delft Universiteit en Rotterdam MC. De convergentie zet zich in voor een

veerkrachtige Delta door samen te werken met verschillende academische disciplines en maatschappelijke organisaties in het delta-gebied.

Veerkracht, of 'Resilience', is een term die de laatste jaren steeds vaker wordt ingezet in beleid over en onderzoek naar de impact van externe stressoren zoals overstromingen en pandemieën. Maar wat bedoelen we eigenlijk met 'resilience' en (hoe) kan veerkracht zorgen voor meer gelijkheid? De stressoren, en ook het (resilience-)beleid, hebben niet altijd op iedereen dezelfde uitwerking. Zo wordt de kloof tussen arm en rijk vaak vergroot (en veerkracht verminderd) door een overstroming omdat de vermogende mensen meer toegang tot materiaal hebben om zichzelf te verhelpen, of wonen zij vaker op een gunstige locatie. Voor minder vermogende mensen geldt dan het tegenovergestelde, wat zich uit in een negatieve spiraal. Veerkracht lijkt zich echter ook te uiten in de manier waarop mensen zelf initiatieven organiseren, ondanks financiële of sociale ongelijkheden. Kan je daarop aansluiten als gemeente of onderzoeker voor veerkrachtigere gemeenschappen?

Deze en soortgelijke vragen zijn onderdeel van een uitgebreide studie naar de mechanismen tussen ongelijkheid en sociale veerkracht. Het onderzoek bestaat uit een literatuurstudie en een verkenning in de (wetenschappelijke) praktijk, waaronder interviews en focusgroepen met mensen die zicht hebben op resilience en ongelijkheid in de wetenschappelijke- en beleidspraktijk. Het doel van het onderzoek is om een beeld te schetsen van de verschillende mechanismen van sociale veerkracht en sociale ongelijkheid. Zodat we beter kunnen begrijpen hoe resilience inclusiever kan zijn.

TASKFORCE GOVERNANCE SCHOUWEN-DUIVELAND (2020-HEDED)

Als onderdeel van het Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland is op Schouwen-Duiveland een broedplaats zoetwater opgericht. In deze broedplaats werken bedrijven, overheden, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties aan concrete zoetwateroplossingen op Schouwen-Duiveland. GovernEUR is gevraagd een taskforce governance vorm te geven. Wanneer er in de zoetwaterprojecten concrete belemmeringen zijn op het gebied van samenwerking, wet- en regelgeving, beleid en financiering, zal de taskforce hiervoor oplossingen ontwikkelen. Voor concrete governance vragen zal de taskforce advies uitbrengen en voor complexe vragen worden samen met experts innovatieve oplossingen ontwikkeld.

TIJDLIJN ENGELBURGERBRUG DORDRECHT (2022)

In opdracht van de gemeente Dordrecht heeft GovernEUR een reconstructie gemaakt van de sloop-nieuwbouw van de monumentale Engelenburgerbrug in de binnenstad van Dordrecht. De Engelenburgerbrug vertoonde gebreken waardoor er werd ingezet op groot onderhoud van de brug. Tijdens het proces zijn er echter verschillende scopewijzigingen geweest (van groot onderhoud naar sloop-nieuwbouw van de brug). De financiële inzet is daardoor gedurende het proces opgelopen waardoor het project een aantal keer voor goedkeuring van aanvullend krediet naar de gemeenteraad terug moest. Het doel van de reconstructie is om in beeld te brengen hoe de aan de gemeenteraad voorgelegde besluiten, onderbouwd zijn geweest en in hoeverre daarbij steeds de juiste risico-inschattingen en informatievoorziening zijn verzorgd. Met documentonderzoek en twee werksessies heeft GovernEUR een tijdlijn opgesteld die inzicht biedt in het hele proces. De gebeurtenissen in dit project zijn opgedeeld in verschillende fasen. Per fase zijn ontwikkelingen op het gebied van geld, risico's, organisatie, tijd, informatie, communicatie en kwaliteit beschreven. Het rapport biedt conclusies en aanbevelingen voor de aanpak van volgende brugprojecten in Dordrecht.

TRANSFORMATIEF DELTAMANAGEMENT (2022-HEDEN)

De kern van het Deltaprogramma wordt mede gevormd door Adaptief Deltamanagement. Tegelijkertijd zijn er ontwikkelingen die deze aanpak onder druk zetten, denk aan de noodzaak tot versnelling van de uitvoering, urgente transitie in de fysieke leefomgeving en nieuwe inzichten over klimaatverandering. De vraag ligt voor of wellicht een andere aanpak nodig is vanuit de principes van transitie; oftewel Transformatief Deltamanagement. De Erasmus Universiteit Rotterdam denkt mee met het Deltaprogramma om te verkennen wat transformatief deltamanagement concreet betekent voor de aanpak, werkwijze en organisatie van het Deltaprogramma.

VEERKRACHTIGE STEDELIJKE ARBEIDSMARKT (2021-2022)

De ontwikkelingen rond de coronacrisis onderstrepen het belang van een veerkrachtige arbeidsmarkt. Oftewel, een arbeidsmarkt die in staat is om op een crisis te anticiperen, ervan te herstellen en er uiteindelijk beter van te worden (transformeren). In reactie op een uitvraag van de kenniswerkplaats Stedelijke Arbeidsmarkt Rotterdam heeft GovernEUR in samenwerking met de afdeling Sociologie van de Erasmus Universiteit de veerkracht van de arbeidsmarkt onderzocht. Daarbij is specifiek gekeken hoe veerkracht verschilt in verschillende sectoren (horeca, cultuursector, havenindustriële complex) en welke impact dit heeft gehad op werkenden.

VIDEO PILOT EMPOWERMENT (2022)

Naar aanleiding van het onderzoek 'De Tweedeling op Zuid' maakte GovernEUR een video waarin de toeschouwers een kijkje krijgen in het onderzoeksproces. In de video zien we hoe de onderzoeker Seline Westerhof op pad gaat de straat op in Rotterdam-Zuid. Twee inwoners en initiatiefnemers vertellen in korte interviews wat zij vinden van hun wijk, van de mensen en sociale netwerken en het contact met de gemeente. Een video is een vorm van rapportage die toegankelijk is voor een breder publiek. Hiermee heeft de video naast informatief, ook een participerende functie en is een stap dichterbij de fysieke wereld waarin de thematiek van het onderzoek zich afspeelt. De SPRING pilot is een project van het Resilient Delta Initiative en Vital Cities en Citizens Initiatief van de Erasmus Universiteit.

WAARDEN VAN GRONDWATER (2022-HEDEN)

In opdracht van de Studiegroep Grondwater van het ministerie van I&W voeren WaterConnect, Rijkswaterstaat/Bodem+ en GovernEUR een studie uit naar de waarden die grondwater vertegenwoordigt voor verschillende maatschappelijke functies en belangen. De vraag van de Studiegroep Grondwater voor dit onderzoek was: Hoe kunnen we stimuleren dat de waarde van grondwater meer volwaardig wordt meegewogen bij bestuurlijke keuzen? Hoe breng je voor het waarderen en zichtbaar maken van de diensten en intrinsieke waarde van grondwater en de ruimtelijke afwegingen daarin, het veelzijdige en veelal onderschatte gebruik van grondwater de ruimtelijke effecten en interferenties, de veerkracht en toekomstbestendigheid in beeld?

Aan de hand van de analyse van bestaande interviewverslagen, drie werksessies met betrokkenen bij regionale grondwaterbeheerprojecten (Noord-Brabant, Woerden en Gouda) en een expertsessie met Deltares en andere experts en beleidsprofessionals op landelijk niveau, worden aanbevelingen geformuleerd voor het beter zichtbaar maken van de waarden van grondwater, in het kader van de sturingsfilosofie Water – Bodem Sturend. Gedacht kan worden aan 1) benaderen van grondwater als 'common' (gemeenschappelijk goed) waarvan iedereen gebruik maakt en daarmee ook iedereen verantwoordelijkheid draagt door de duurzame beschikbaarheid ervan, 2) samenwerken in vitale coalities van grondwatergebruikers en -beheerders in regionale gebiedsprocessen en 3) werken aan een gezamenlijke kennisbasis om passende afwegingen te kunnen maken voor een duurzame grondwatervoorraad.

COLOFON

GovernEUR jaarbericht 2021-2022

Auteurs

Dr. Mike Duijn

Dr. Jitske van Popering-Verkerk

Dr. Mattijs Taanman

Seline Westerhof MSc.

Lucy van Eck MSc.

Naomi Rommens MSc.

Marijn Stouten MSc.

GovernEUR

www.gouverneur.nl

Erasmus Universiteit Rotterdam

Burgemeester Oudlaan 50

Kamer T 11-16

Postbus 1738

3000 DR Rotterdam

info@gouverneur.nl

Publicatiedatum

Maart 2023

© [Duijn, Van Popering-Verkerk, Taanman, Westerhof, Van Eck, Rommens & Stouten, 2023]

Behoudens de uitzonderingen van de Auteurswet mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs, fotografen of vormgevers.